

«Філософія в Росії», «російська філософія», «руська національна філософія»: експлікація понять

*«Немає нещастя гіршого того, коли людина починає боятися істини, щоб вона не викрила її»
(Паскаль)*

Дається історичний аналіз розрізнення термінів «філософія в Росії», «російська філософія», «руська національна філософія» в працях російських філософів. Обґрунтовується думка, що термін «руська національна філософія» відображає, як історичні особливості формування руської людності, так і специфічні ознаки їх філософування. Серед них багато інородців, які, проте, ідентифікують себе руськими.

Ключові слова: *варяги, руси, консорція, філософія, філософія в Росії, національна філософія, руська національна філософія.*

Однією з **актуальних проблем**, без аналізу якої важко збагнути специфіку культурологічного поля конститування сучасної української національної ідентичності, є компаративний **аналіз** понять «філософія в Росії», «російська філософія», «руська національна філософія», адже саме ці поняття найбільш повно виражають національну ідентичність руського й російського народів. Водночас, окреслена проблема тісно пов'язана з формуванням національної самосвідомості українців, адже у філософській та історичній літературі дуже часто зустрічаються ототожнення українців з руськими. Навіть кращі представники сучасної української філософської еліти заперечують доцільність використання терміну «руський» для позначення спільноти сучасної Росії. Під руським народом, переконані вони, слід розуміти українців. Їхні аргументи не вирізняються вишуканістю чи глибиною і зводяться до простого: в українській мові, мовляв, відсутній навіть термін «руські», а є термін «російський народ», яким і необхідно позначати національну спільноту сучасної Росії. Поглянемо на проблему всебічніше.

Сучасна Росія – це багатонаціональна країна, до складу якої входять татари і башкири, калмики і чукчі, евенки і карели та інші народності. Всі вони

є громадянами Російської Федерації, тобто росіянами. Серед багатьох народностей є й такі, що ідентифікують себе руськими. Це ті, родовідна яких йде ще від русів – Рюриковичів. Замість аналізу цієї родовідної деякі українські дослідники йдуть найпростішим шляхом: перебирають на себе чужинську історію, їхню самоназву та культуру. Нічого хорошого, окрім втрати історичної пам'яті, для українства це не дасть. Хочуть того чи ні, але в розкритті питання свого походження, ці автори танцюють під дудку імперської ідеології. Отже, задекларована проблема досить розмаїта, глибока і має надзвичайно велике значення для формування української національної ідентичності в період розбудови незалежної державності. Тому автор поставив **мету** – проаналізувати як ця проблема усвідомлюється в самій Росії, адже вона тісно переплітається з формуванням української національної ідентичності.

Насамперед зазначу, що проблема усвідомлення національного характеру філософії в Росії почала оформлятися лише на рубежі XIX–XX ст. [див.: 2]. Причому досить парадоксальним чином – через її заперечення. Першим почав заперечувати відсутність на теренах російської імперії національної філософії О. Введенський, котрий зауважив, що філософія в Росії виникає «...не внаслідок штучного насадження, а внаслідок глибоких потреб» [1, с. 34] суспільства і тому перед нею відкриваються великі перспективи. Автор ще не розрізняє терміни «філософія в Росії» і «руська національна філософія». Вперше це зробить Е. Л. Радлов. Він спочатку також заперечує наявність руської національної філософії: *«Філософією в Росії займалися і займаються, але говорити про руську філософію в тому сенсі, в якому говорять про французьку, німецьку чи англійську, не можна: національного філософа, яким є, напр. Декарт для французів, Кант для німців, Бекон для англійців, в Росії не було»* [9, с. 8]. Але вже у книзі «Общая история философии» (СПб, 1912. Т. II) на с. 235 він напише: *«У руських немає цілком оригінальної самостійної філософської системи, але було б несправедливо стверджувати, що існує лише філософія в Росії і немає руської філософії»*. Як бачимо Е. Л. Радлов вже розрізняє вказані терміни. Під терміном «філософія в Росії» автор розуміє той період історії,

коли під впливом зарубіжної думки філософська культура лише поширювалася в Росії, а під терміном «руська філософія» – неповторні й оригінальні ознаки філософування, які притаманні руській нації. *«В руській філософії потрібно розрізняти два напрямки: по-перше, той, котрий під впливом чужої думки – спочатку візантійської, потім польської і, накінець, західноєвропейської взагалі – не протиставляв себе цій іноземній течії, і, по-друге, той, котрий, з'явившись під чужим впливом, прагнув виразити національне світоспоглядання, яке відповідає духовним властивостям руського народу»* [9, с. 8], – напише він. Такий підхід евристично насичений, адже усвідомлення національних особливостей руської філософії, ще лише формується, звільняючись від впливу західноєвропейських традицій.

Розрізнення термінів «філософія в Росії» і «руська національна філософія» дає також Г. Г. Шпет у праці «Нариси розвитку руської філософії». На його думку термін «філософія в Росії» відтворює розповсюдження філософських знань у суспільстві, що призводить до поширення філософської термінології, становлення філософської культури. Це перша ступінь проявлення любові до мудрості, перша фаза руської філософії. Власне руська національна філософія виникає пізніше, а саме: в період засвоєння філософських систем Заходу, впровадження філософії в університетські програми, і, головним чином, у період самовираження сутності руської нації як соціального феномена шляхом його саморозкриття. На мій погляд філософ плутає дві різні проблеми: а) виникнення філософії, яке завжди носить етнічно-національний відтінок; б) усвідомлення національного характеру філософії в Росії. Автор аналізує не проблему виникнення філософії в Росії, а зовсім іншу: в який конкретно історичний період розвитку Росії починає усвідомлюватися національний характер філософування. Така плутанина не випадкова, вона має глибинні корені, а саме – історію становлення руської нації як спільноти. Перш за все зазначу – її витoki не етнічні, а консортивні.

Щоб зрозуміти сказане нагадаю, що у кінці VIII – на початку IX ст. в Європі відбулися події, які мали величезний вплив на подальший розвиток

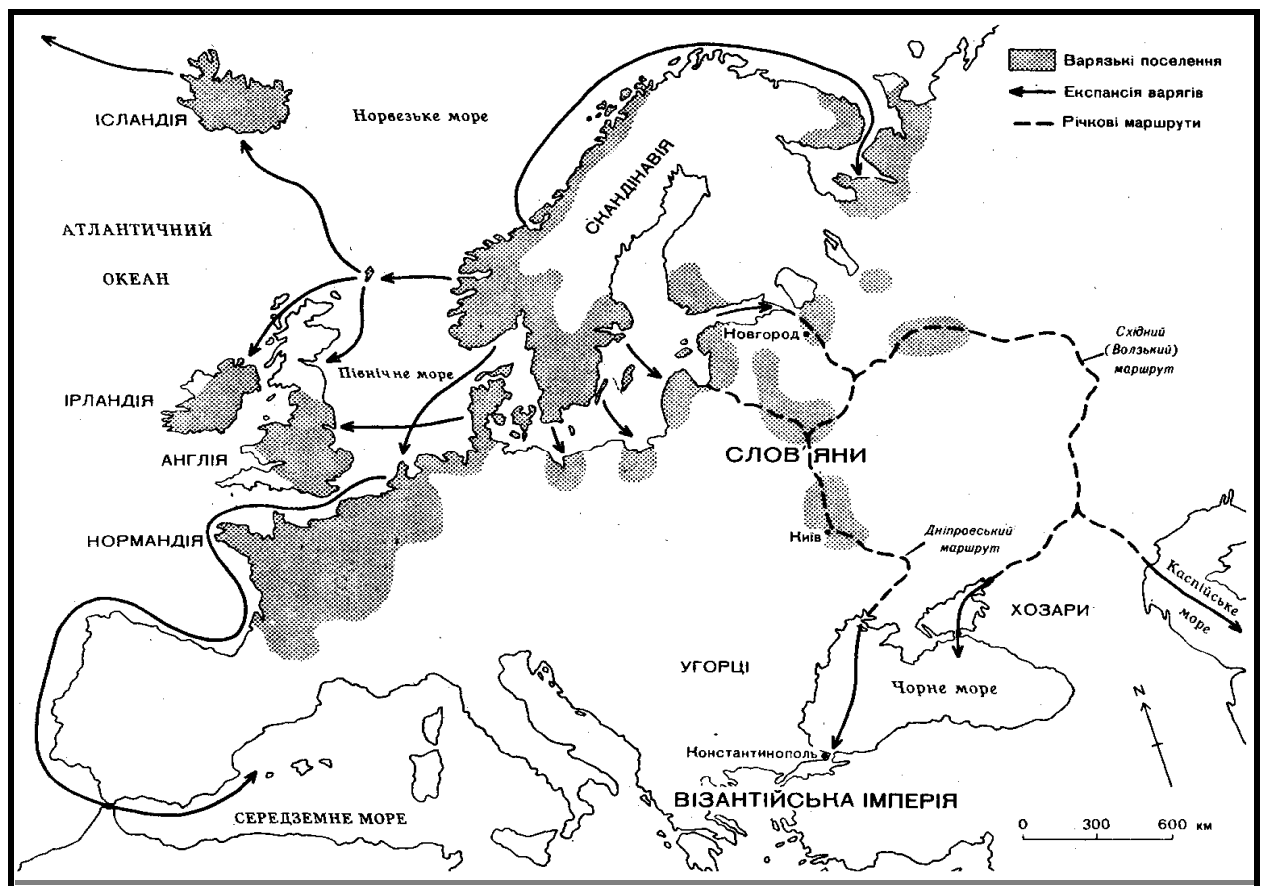
світової історії. Починаються систематичні військові набіги вікінгів на морське узбережжя багатьох європейських країн. *«Вікінгами називали себе скандинави, котрі йшли в море шукати удачі й які протиставляли себе хевдінгам – своїм соплемінцям, які надавали перевагу праці на рідній землі»* [12, с. 372–373], – пише В. Шамбаров. *«Фактично термінами “варяги”, “вікінги”, “нормани” виражалася не етнічна приналежність, а рід занять – вільні воїни, залежно від обставин ставали піратами чи найманцями. У Західній Європі, де поділ і переділ земель завершився пізніше, ніж на півночі, під кінець IX – на початку X ст., подібне явище також потім спостерігалось. Спадкоємцям землевласника ставав старший син, а молодші отримували коней, зброю і перетворювалися в подорожуючих лицарів, котрі шукали вигідної служби або займалися розбійництвом на великій дорозі»* [там само; с. 373], – продовжує він. Шукачі удачі *«...були пов’язаними присягою зі своїм ватажком»* [там само, с. 373].

На півночі подібні процеси почався набагато раніше. До цього виду діяльності спонукали скандинавів перш за все бідні землі, які не забезпечували безбідне проживання вихідців з привілейованих станів. Але такий образ життя не завжди був вимушеним. *«Наприклад, король Данії Хальдван навіть поступився добровільно тронем братові Харальду, аби цілком віддатися улюбленій справі»* [там само], – зазначає В. Шамбаров. Отже, піратським промислом зовсім не гребували і короновані особи – королі, герцоги, принци, князі. Навпаки, в них було більше можливостей для організації сильних ескадр, а значить і для більш грандіозних походів.

Саме з таких багатонаціональних піратських угруповань походить і руська ватага Рюрика. *«В 843 р. велика норманська ескадра появилася в Нанті, захопила і спалила місто, а потім в якості тимчасової бази нормани зайняли острів Нуартъє в гирлі Луари. Звідси вони на наступний рік зробили набіг на міста по течії Гарони, дійшли до Бордо, потім направилися на південь, взяли Ла-Корунью, Лісабон і досягли Африки, де розграбували м. Нокур. На зворотному шляху варяги висадилися в Андалузії і захопили Севілью. Може*

бути, в цілому склад ескадри був інтернаціональним (арабський халіф Іспанії Абд-ал-Рахман II для переговорів з «королем вікінгів» посилав корабель до Ірландії, де в м. Арма з 839 р. розміщувалася варязька «столиця»). Але національність тих піратів, котрі штурмували Севілью, місцевий хроніст Ахмет-ал-Кааф називає однозначно – це були руси. І ватажками їх були все ті ж брати Харальд і Рюрик» [там само; с. 378], – пише В. Шамбаров. У західних хроніках багато свідчень й про інші бандитські походи засновника руської княжої династії. Він захватив Нант, Бордо, Тур, Лімузен, Орлеан, приймав участь в облозі Парижу, громив міста по Ельбі, Рейну, нападав на Англію.

Для оцінки реальної сили дружин вікінгів поглянемо на карту, на якій показані шляхи експансії цих рекетирських банд.

Як бачимо варяги займалися «промислом» не лише в Європі, а й в Азії. Чужі землі вони «підкоряли» різними шляхами. *Перший* шлях – морський. По ньому вони добиралися до Британії, Німеччини, Франції, Нідерландів тощо. *Другий* шлях – річковий. Зокрема шлях «із варягів у греки», також був добре відомий вікінгам, адже вони виступали найманими охоронцями купецьких

караванів до багатой Візантії. *Третій* шлях (також річковий) по Волзі в «хозари», де вікінги знайшли безмежний ринок для продажу полонян і полонянок, захоплених по всій Європі. Невипадково у X ст. (після проникнення вікінгів до Каспію по Волзі) на ринках Сходу раптово з'явилося понад 10 тис. невольників із Франції, Нідерландів. Вагоме місце серед бранців займали і слов'яни. Отже, руси походять від рекетирів здирників.

На думку ієромонаха Никона руські *“...це складний в етнічному відношенні консорціум, котрий включає готський, іранський, тюркський, слов'янський і скандинавський елементи»* [8, с. 47]. Не вдаючись у деталі цих розмірковувань із загальним ходом думки ієромонаха можна погодитися, адже початкове об'єднання русів в етнічному відношенні дійсно відповідає всім ознакам «консорції». *«Консорція» – компліментарне об'єднання невеликої групи людей, пов'язаних, нерідко ефемерно, єдиною метою та історичною долею. До К. належать “гуртки”, політичні угруповання, секти, банди, артілі та інші об'єднання (як правило, добровільні, а не штучно створені).*

В етногенезі роль К. досить суттєва, адже з них виростають етнічні системи вищих рангів. Так, з перших К. християн виник згодом візантійський суперетнос, з К. на річці Тібр – Римська імперія, з групи Чингісхана – імперія монголів.

Перш ніж та чи інша етнічна цілісність виникає на історичній арені як активна сила, історичні джерела фіксують появу пасіонаріїв, які згуртовують навколо себе групи однодумців – К. Особливо активний процес утворення К. у фазі піднесення після пасіонарного поштовху. Однак у будь-які історичні періоди більшість К. розпадається ще за життя їх засновників або переходить у конвіксії, і лише деякі виростають в етнічні системи високих рангів» [10, с. 97], – таке сучасне наукове тлумачення консорції. Під це визначення, як бачимо, повністю підпадає об'єднання варяго-русів. Тому з думкою ієромонаха Никона дійсно можна погодитися. Проте ніяк не можна погодитися з його наступною аргументацією. *«Не можна вважати русів чистими скандинавами ще тому, – пише Никон, – що останні почали свої*

походи в кінці VIII ст., у той час як перші згадки про росів зустрічаються у Захарії Ритора, автора IV ст.» [8, с. 48]. Цей аргумент ієромонаха некоректний, адже в Захарії мова йде про росів, а не про русів. Саме на таких перекрученнях тримається сучасна руська імперська ідеологія, чого не розуміють представники української філософської еліти. Але я звертаю увагу на дещо інше, а саме: консорції розпадаються, як правило, ще за життя їх засновників і лише деякі згодом виростають в етнічні системи вищих рангів. Так сталося з русами. Консортивна спільнота вікінгів досягає рівня нації в Росії, але значно пізніше. Саме пошук цього переломного періоду в її розвитку і проводить Г. Г. Шпет, шляхом виокремлення терміну «руська національна філософія». Тому закономірно, що термін виникає у період становлення руської нації і фіксує самовираження, саморозкриття її сутності, як спільноти.

Термін «руська національна філософія» стає широко вживаним з праць В. В. Зеньковського, О. Ф. Лосєва, М. О. Лоського тощо. Отже, сам термін серед філософського загалу Росії є досить поширеним [див.: 3–4; 5; 6; 7]. Серед українських науковців поширені протилежні думки. Під терміном «руська філософія» розуміється власне українська філософія. Чим же можна пояснити такі метаморфози? Вони виникають, насамперед, через ототожнення цими науковцями древніх русичів з представниками українського етносу. Аргументація невибаглива – мовляв в українській мові немає навіть слова «руський», яким могли б позначатися представники руського народу. Проте необхідно зауважити наступне.

Грунтовний аналіз національної філософії будь-якого народу не можна провести без вивчення його етногенезу, адже її специфіка детермінується як *історією* формування нації, так і *способом* формування. Тому усвідомлення тих історико-етнічних і культурологічних процесів, які відбувалися на терені становлення сучасної російської політичної нації, дозволяє глибше зрозуміти витоки, джерельну базу і специфічні особливості становлення національної філософії та її вплив на конституювання національної ідентичності.

Росія впродовж століть формувалася як імперська держава, до складу якої

входили народи, які мали свою національну міфологію, філософію, культуру. Тому з'ясування специфіки національного філософування вимагає чіткої термінології. *«Деякі дослідники воліють говорити не про “руську філософію”, а про “філософію в Росії”, бажаючи цим висловити ту думку, що в руських філософських побудовах немає нічого “специфічно руського”, що руська філософія не стала ще національною, тобто не піднялася до розкриття і виявлення основних пошуків руської душі. Це, звичайно, невірно, ми достатньо переконуємося в цьому при послідовному вивченні різних мислителів»* [3, с. 22], – пише В. В. Зеньковський. З цією думкою погодитися можна. Але для розуміння національного характеру філософії в Росії потрібно застосувати й інші терміни: «філософія в Росії», «національна філософія», «руська національна філософія», «російська національна філософія».

Термін «філософія в Росії» охоплює всі філософські напрямки та школи, які існували або існують на теренах російської держави. Він вказує лише на факт існування на її теренах певних філософських течій без конкретної характеристики їх. Цей термін досить абстрактний і включає в себе національні філософії всіх народів, які входили або входять до складу Росії. Таке тлумачення цього поняття є загальноприйнятим і заперечень не викликає. Термін «національна філософія» більш конкретний. Він характеризує специфіку філософування окремих народів – татарського, башкирського тощо. Тобто, поняття «національна філософія» є родовим про відношенню до таких видових понять як «татарська національна філософія», «башкирська національна філософія», «руська національна філософія», тощо. Отже, термін «руська національна філософія» відображає особливості філософування представників руського народу, а також тих іноземців, які ідентифікують себе руськими – підкреслю, не росіянами, а саме руськими. Тобто, це *«...національне світоспоглядання, яке відповідає духовним властивостям руського народу»* [9, с. 8]. Термін «російська філософія» відтворює специфіку і особливості філософування як руських так і представників тих національних меншин, які, будучи за етнічним походженням не руськими, самоідентифікують себе

росіянами, тобто громадянами Росії. За змістом цей термін близький до терміну «російська національна філософія», але їх не можна ототожнювати, адже в них можуть бути різні суб'єкти філософування. Суб'єктом російської національної філософії можуть бути як представники руської народності так і представники іногородців, які самоідентифікують себе представниками російської політичної нації. Терміни «руська національна філософія» і «російська національна філософія» хоча і відмінні за змістом, адже в них різні суб'єкти філософування, часто вживаються як синоніми. Причиною такого ототожнення є політичні фактори. Справа в тому, що серед формуючих суб'єктів Російської Федерації немає утворення, яке безпосередньо б виражало інтереси руської людності. Суб'єктами РФ є Татарстан, Башкирстан та інші етнічні утворення, а національного руського немає. Тому Російська Федерація є скоріше об'єднанням не націй чи народів, а спільнотою представників руського народу серед націй та народів, які утворюють державу. Таке суперечливе положення руського народу в державному федеративному устрої відтворюється і при використанні вказаних термінів.

Відповідно до інституалізації суб'єктів філософування можна говорити про час виникнення руської національної філософії і російської національної філософії. Очевидно, що російська національна філософія виникає історично пізніше, аніж руська, адже значно пізніше виникає сам суб'єкт філософування – російська політична нація. При визначенні порядковості виникнення національного філософування, не слід плутати два принципово різні процеси: а) історію становлення філософії як духовного феномена; б) історію усвідомлення національного характеру філософування на теренах Росії.

Потреба розрізнення зазначених термінів зумовлюється такими чинниками. *Перший*, у російськомовній літературі таке розрізнення не робиться. Це призводить не лише до замовчування самотності національних філософій народів, що входили в минулому до складу Росії, а й до відвертого приниження їх внеску в розвиток світової філософської думки. Навіть О. Ф. Лосєв вважав Г. С. Сковороду руським філософом. «*Перш за все*, – пише він, –

нам би хотілося розглянути одного руського філософа XVIII ст., життя і вчення котрого відхиляються від західноєвропейської традиції і вводять нас в сутність самобутньої руської філософії. Це Григорій Сковорода (1722–1794)» [5, с. 217]. Цілком логічно виникає питання: Г. С. Сковорода це український чи руський філософ? Безперечно, що він є представником української, а не руської національної філософії. **Другий**, з розпадом СРСР виникли нові держави, народи яких переживають важливий період усвідомлення своїх історичних витоків та національної ідентичності. Важливу роль у цьому процесові відіграє національна філософія, яка виступає квінтесенцією культури народу. Тому розмежування зазначених термінів важливе як з теоретичного, так і з практичного боків. **Третій**, з огляду на геополітичні зміни, що відбуваються на пострадянському просторі, переосмислення своєї національної ідентичності необхідне й руським, а також іншим народам Російської Федерації. Це допоможе їм поступово позбуватися імперського синдрому, а Росії ставати демократичною країною. **Четвертий**, поза національного філософування не існує, адже філософія – це *самоусвідомлення* духу народу. Тому некоректною є зокрема думка Г. Г. Шпета, що власне руська національна філософія виникає пізніше, аніж філософія в Росії, а саме: в період засвоєння філософських систем Заходу, впровадження філософії в університетські програми, і, головним чином, у період самовираження сутності руської нації як соціального феномена шляхом його саморозкриття. Г. Г. Шпет розглядає не історію виникнення руської національної філософії, а історію усвідомлення національного характеру філософування в Росії. **П'ятий**, розуміння специфіки конституювання російської національної ідентичності неможливе без вияснення питання про походження руських. Хто такі руські за походженням; як розвивався протягом століть руський народ; які методи були головними в його розвої; які основні етапи в своєму розвитку він проходить; коли він досягає статусу російської політичної нації – це ті метафізичні питання, які розкривають сутнісне буття руських. Як писав М. Хайдеггер «...наука історії може лише або спотворити, неправильно витлумачити відношення до історії,

котре і само завжди є чимось історичним, відтіснивши його до простого антикварного знання, або підготувати сутнісне поле зору вже обґрунтованому відношенню до історії в усій зв'язності» [11, с. 127]. Таким сутнісним поглядом на історію є лише філософський, оскільки «...лише в філософії – на відміну від будь-якої науки – розкривається істотне відношення до існуючого» [там само], зокрема й до історії конституювання руської національної ідентичності. Але це справа наступного дослідження

Література:

1. Введенский А.И. Судьбы философии в России // Очерки истории русской философии. – Свердловск. 1991. – С. 26–66.
2. Власенко К.И. О национальном характере русской философии // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. 1990, № 4. – С. 40–52.
3. Зеньковский В.В. История русской философии. В 2 т. – Париж, 1989. – Т. 1. – 469 с.
4. Зеньковский В.В. История русской философии. В 2 т. – Париж, 1989. – Т. II. – 477 с.
5. Лосев А.Ф. Русская философия // А.Ф.Лосев. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с. – (Мыслители XX века). – С. 209 – 236.
6. Лосский Н. Идея конкретности в русской философии // Вопросы философии, 1991, № 2. – С. 127–134.
7. Лосский Н.О. История русской философии. – М.: Высш. шк., 1991. – 559 с. (Б-ка философа).
8. Никон иеромонах. Век крещения // Вопросы истории, 1990, № 12. – С. 47–59.
9. Радлов Э. Очерк истории русской философии. 2-е доп. изд. Пг.: Наука и школа, 1920. – 99 с.
10. Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку: Слов.- довід. / УВДУ при Президентові України; Відп. ред. Ю.І. Римаренко. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 272 с. – Бібліогр. с. 259–263 (78 назв).
11. Хайдеггер Мартин. Введение в метафизику. Курс лекций летнего семестра 1935 года // Новый круг, 1993, № 1.
12. Шамбаров В.Е. Русь: дорога из глубины тысячелетий. Когда оживают легенды – М.: Алетея, 1999. – 448 с.: ил. – (Vita memoriae).

«Философия в России», «росийская философия», «русская национальная философия»: экспликация понятий

Проделан исторический анализ различения терминов «философия в России», «российская философия», «русская национальная философия» в работах российских философов. Обосновывается тезис, что термин «русская национальная философия» отражает, как исторические особенности

формирования русского человека, так и специфические особенности его философствования. Среди них много инородцев, которые, однако идентифицируют себя русскими.

Ключевые слова: варяги, русы, консорция, философия, философия в России, национальная философия, русская национальная философия.

"Philosophy in Russia", "Russian philosophy", "Rus national philosophy": explication of concepts.

The historical analysis of difference between the terms "philosophy in Russia", "Russian philosophy", "Rus national philosophy" in the works of Russian philosophers are examined. The idea according to which the term "Rus national philosophy" reflects both historical features of the formation of Rus population and specific features of their philosophizing is proved.

Keywords: Vikings, The Rus, consortium, philosophy, philosophy in Russia, the national philosophy, Rus national philosophy.

Опублікована: Кітов, М.Г. «Філософія в Росії», «російська філософія», «руська національна філософія»: експлікація понять / М.Г. Кітов. Вісник Дніпропетровського ун-ту. – Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. Випуск 23 (2). –2013. –Т. 21, № 9/2, 285 с. – С. 140–145.